

Befaringsrapport 2020

Kartlegging og verdisetting av samiske kulturminner i Svellingsflaket landskapsvernområde - kommunene Lødingen og Vågan

Arne Håkon Thomassen

SÁMEDIGGI
SAMETINGET

Ávjavárgeaidnu 50
9730 Karasjok/Karášjohka
Telefon +47 78 47 40 00
samediggi@samediggi.no
www.samediggi.no

Sámediggi 2020

Forside: Utsikt fra Store Steinsøya og vestover mot Årsteinen og Store Molla. Foto: Arne Håkon Thomassen, Sametinget.

ISBN:

Innhold

1	Bakgrunn	4
2	Kulturhistorisk gjennomgang	4
3	Feltarbeidet	9
4	Registrerte kulturminner	11
5	Vurdering	24
6	Litteratur	25

1 Bakgrunn

Møysalen nasjonalparkstyre har utarbeidet forvaltningsplan med besøksstrategi for Svellingsflaket landskapsvernområde med dyrelivsfredning¹. Verneforskriften danner rammene for hva som er tillatt innenfor Svellingsflaket landskapsvernområde. Formålet med forvaltningsplanen er å utdype verneforskriften, både verneformålet og enkeltbestemmelsene. Forvaltningsplanen skal ivareta vernets formål og gi klare retningslinjer for bruk og skjøtsel, og fungere som en veileder for bruk av området. Planen retter seg mot forvaltningsmyndigheter, grunneiere, privatpersoner, kommersielle aktører og alle andre som er brukere av verneområdet.

Etter dialog med Møysalen nasjonalparkstyre ble det inngått avtale med Sametinget om å kartlegge og verdisette samiske kulturminner i Svellingsflaket landskapsvernområde.

2 Kulturhistorisk gjennomgang

Svellingsflaket landskapsvernområde ligger innerst i Vestfjorden i Lødingen og Vågan kommuner, med innseilingen til Tjeldsundet i øst og Raftsundet i vest. Den sentrale Svellingsleia går igjennom området, og viser områdets kulturhistoriske betydning som lei for ferdselen langs kysten.

Tidligere undersøkelser – Nordland fylkeskommune 2017

Nordland fylkeskommune gjennomførte en arkeologisk undersøkelse av utvalgte områder høsten 2017². De utvalgte øyene var Selsøya, Store Svællingen, Skitten-Svællingen, Gammøya og Hustad-Skjervøy. På Hustad-Skjervøy ble det observert en rekke menneskeskapt formasjoner i steinura rundt omkring på øya. Kanskje er dette spor etter skattejakten på Tore Hunds nedgravde skatt som lokal tradisjon beretter om. På Gammøya ble det observert en sannsynlig menneskeskapt forsinking i ura, sannsynligvis fra etter reformatorisk/nyere tid.

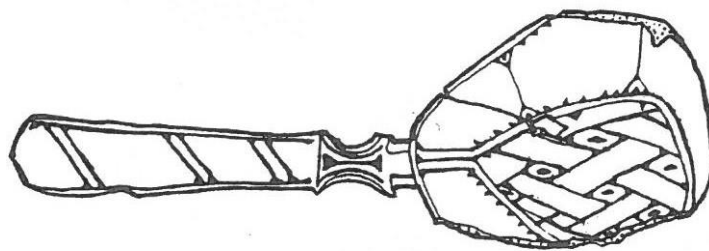
Resultatene fra Nordland fylkeskommunes arkeologiske undersøkelse resulterte ikke i funn av automatisk fredete kulturminner. Det ble konkludert med at om det finnes førreformatoriske bosetningsspor i Svellingsflaket, er det sannsynlig at disse finnes på de myrlendte gamle strandlinjene på Selsøya eller Store Svællingen.

¹ Forvaltningsplan med besøksstrategi for Svellingsflaket landskapsvernområde med dyrelivsfredning.

² Rapport Nordland fylkeskommune, arkivsaknr 16/15232.

Oldtidsfunn på Selsøya

Det eneste registrerte oldtidsfunnet innenfor Svellingsflaket landskapsvernområde er et løsfunn fra gården Selsøy på øya Selsøya³. Selsøya er den største av øyene i Svellingsflaket landskapsvernområde og ligger i den nordvestlige delen av landskapsvernområdet. I skriftlige kilder er gården omtalt allerede i Erkebiskopen Aslak Bolts jordebok (1432-1440). I 1968 leverte Andrea Ellingsen en udatert beinskje til Tromsø museum. I tillegg til denne beinskjeen fra Selsøya kjenner vi til 3 andre beinskjeer fra Lødingen kommune⁴. Det er en beinskje fra Hårvik som dateres til middelalder, en beinskje fra Øksneshamn som muligens stammer fra en gårdshaug og en beinskje fra Våge; også sistnevnte fra en gårdshaug. Beinskjeene har vært sett som produsert innenfor en samisk kontekst⁵. Beinskjeene kan også ha blitt byttet, handlet eller gitt bort som gaver som del i kontakten mellom nordmenn og samer⁶.

Figur 1 Samisk beinskje fra Øksneshamn (Skandfer 1996: 166).

Samisk kulturhistorie og registrerte kulturminner

Det er i dag registrert relativt få samiske kulturminner i det landskapsområdet som Svellingsflaket landskapsvernområde ligger i. Likevel har vi klare tegn på samisk tilstedeværelse. Både nord, vest og øst for Svellingsflaket har det historisk tid vært samisk bosetning og virke. I yngre jernalder var Øksfjord i Lødingen Vestbygd, og Hinnøysida av Tjeldsundet fra Kåringen i sør til og med Fiskefjord i nord, hovedsakelig samisk område⁷. Store sammenhengende områder uten germansk bosetting uten germansk bosetning i Vågan har blitt sett på av Lars Erik Narmo som representativ for den samiske jaktmarken i jernalderen⁸. I Øksfjorden, på Husjordøya, har Nordland fylkeskommune og Sametinget i forbindelse med fastlandsforbindelsen til Lofoten (LOFAST) registrert gammer og langhus som ligger like i nærheten av hverandre⁹. Gammene og langhusene er datert til 1000/1100-tallet, og kan vitne om en felles bosetning på Husjordøya, men kanskje med forskjellige husvære der samer har bodd i gammer og nordmenn i langhus. En annen forklaring til at vi finner begge husformer i nær kontakt med hverandre og i samme tidsperiode kan være at vi allerede her ser en differensiering i samisk husvære. Alf Ragnar Nielssen skriver i sin bok "Lødingen, Tjeldsund og Tysfjords historie - Fra steinalderen til 1700-tallet" at det i jernalderen og middelalderen var samiske enklaver i det norrøne bosettingsområdet¹⁰. Nielssen skriver at Tromsø Museum i 1960 fikk melding om at det på gården

³ Fjordholm 1987: 257.

⁴ Skandfer 1996: 140, 166 og 202.

⁵ Ibid: 4 – 10.

⁶ Ibid: 91 – 107.

⁷ Nielssen 1990: 115.

⁸ Narmo 2006: 22.

⁹ Thomassen 2008: 90 – 93.

¹⁰ Nielssen 1990: 113 – 115.

Offersøy skal ha vært et samisk offersted, nærmere bestemt mellom Tauselv og Presttindskaret¹¹. Steiner var bygd opp som en liten pyramide, og trolig har samer hatt dette som et hellig sted og ofret når de har vært der.

Nielssen mener at en del av de samiske familiene i området ved Øksfjorden ble fornorsket tidlig på 1600-tallet¹². Han viser til lensherre Hartvig Billes erklæring fra 1609 om samene i Lofoten og Vesterålen der det fremgår at samene er gitt nordmenns rettigheter og at de (samene) nå er tilsagt å bruke nordmenns habit (drakt). Nielssen peker på at det er grunn til å tro at det i de norske skattelister på begynnelsen av 1600-tallet kan befinne seg flere samer, men at disse går over til å bli regnet som nordmenn etterhvert som tiden går. På slutten av 1600-tallet finner man kun enkelte samiske oppsittere i Øksfjorden, i Kanstadjorden og muligens i Fiskefjorden. På begynnelsen av 1800-tallet er det i det skriftlige kildematerialet tydelig at det er flere familier i Lødingen som drev helårs reindrift; i folketellingen av 1801 er det oppgitt at 21 "fjeldfin"-familier driver reindrift i Lødingen prestegjeld¹³. Blant annet ved Høyvåg i Lødingen Vestbygd er det i folketellingen fra 1801 registrert 2 familier som driver med reindrift.

Livet på øyene i Svellingsflaket har antakelig vært preget av utnyttelse av flere ressurser både de fastboende og de som oppholdt seg der på sesongbasis. Dersom man opp gjennom tiden kun brukte området i utvalgte sesonger, kan aktiviteten ha vært rettet mer ensidig mot bestemte ressurser. Man kan tenke seg at sinking av egg, jakt på fugl og kanskje sjøpattedyr som kval og sel, stikking av torv og ikke minst innsamling av dun, har vært sentrale ressurser. I tillegg har det selvsagt vært gode muligheter for fiske, og også et visst husdyrhold.¹⁴ Blant annet ederdun har vært en svært verdifull ressurs. I sjøfareren og handelsmannens Ottars beretning fra engang rundt 890 etter Kristi fødsel omtales fuglefjær som et sentralt samisk produkt i den såkalte "finneskatten". "Finneskatten" var en skatt pålagt samene, og som Ottar i sin beretning forteller er hans viktigste inntektskilde¹⁵. Skatten ble betalt med pelsverk, huder eller skinn; og med fuglefjær/dun, hvalbein og reip av hvalskinn eller selskinn¹⁶. Kanskje går bruken av enkelte av øyene i Svellingsflaket til innsamling av dun langt tilbake i historisk tid, og kanskje enda lengre? Vi vet ihvertfall utfra skriftlige kilder at man på gården Selsøy sanket sjøfugleegg og -dun etter ærfuglen om våren og sommeren, og at dunen ble solgt som en kjærkommen ekstraintekt¹⁷.

I «Lødingen, Tjeldsund og Tysfjords historie - Fra vidstrakt prestegjeld til storkommune» skriver forfatterne Nielssen og Pedersen at det i tingbøkene ikke nevnes at nordmenn fanget kval i åpen sjø i vårt område¹⁸. Et tingsvitne fra 1797 illustrerer imidlertid at samene praktiserte slik fangst av småkval: «Lappen Erik Larsen», som oppholdt seg på Hesten i Hegstad fjerding, møtte for retten og ba om attest for at han hadde stukket en liten kval i åpen sjø, omtrent 20 favner fra land ved Hesten. Kvalen var nesten 8 alen lang (noe over 5 meter), og han stakk den med en kveiteskottel.». En kveiteskottel var en jernspiss formet som et spyd, med to mothaker og i enden på skaftet var det ofte en ring som man festet tau eller rep til. Utnyttelsen av ilanddrevne kval var også en ressurs som ble utnyttet av

¹¹ Ibid: 348.

¹² Nielssen 1990: 343 – 345.

¹³ Nielssen og Pedersen 1994: 307.

¹⁴ Fjordholm 1987: 257.

¹⁵ Sandved, Arthur O. 1995: 3 – 4.

¹⁶ For nærmere om Håløygjarlene og finnehandelen – se Holberg og Røskoft 2015: 229 – 232.

¹⁷ Fjordholm 1987: 257.

¹⁸ Nielssen og Pedersen 1994: 231.

området samer. På vårtinget i juni 1725 ble en rekke sjøsamer fra Tysfjord stevnet for retten¹⁹. De var beskyldt for å ha tatt hodet og andre bein av en liten kval som i løpet av vinteren hadde drevet i land på Hustad-øyene. Etter loven skulle kjøttet av slike ilanddrevne kval tilhøre finnerne, mens kvalbein tilfalt grunneieren, og det var han som hadde stevnet sjøsamene for retten. Sjøsamene tilsto at de hadde tatt kjøttet, men ikke beina. Saken verserte de neste fire årene men endte med at samene ble frifunnet for mangel på bevis. Dette viser at utnyttelsen av de marine ressurser i det minste var noe som områdets lokale samer hadde kunnskaper om og som de praktiserte. Nielssen og Pedersen forteller også at i vårt distrikt var sjøsamene de fremste båtbyggerne²⁰. Skiftene viser en tydelig forskjell på same- og bumannsskifter med hensyn til smedredskaper. Omtrent annet hvert sameskifte inneholdt slike redskaper, mot mindre enn 5% blant nordmennene. Et par båtsmeder var det kanskje på Kåringen og i Sneisa i Lødingen. Redskapen «spikerlø» - som bruktes når hodet på båtsømmen (spikeren) skulle smis på – fantes i 8 skifter, alle sjøsamiske. Da skiftet til båtbyggeren Ole Andersen på Haukøy i Tysfjord i 1738 skulle gjøres opp viste det seg at han hadde 176 riksdaler i inntekt, og en gjeld på bare 8 riksdaler. I Lødingen var gjennomsnittsverdien for skifter hos vanlige folk på under 50 riksdaler, og hos mange var gjelden langt større enn inntekten. Nielssen og Pedersen mener derfor det er grunn til å anta at samenes båtbygging var et særdeles innbringende håndverk²¹.

Stedsnavnene

Den historiske samiske tilstedeværelsen er til overmål dokumentert i blant annet stedsnavn²². Det er egne samiske navn på fjell, fjorder, øyer og gårder; navn som har vært benyttet i uminnelige tider. Innenfor Svellingsflaket landskapsvernområde er det flere øyer og holmer med stedsnavn som vitner om samisk bruk og tilstedeværelse i Svellingsflaket: Finnøya lengst vest i landskapsvernområdet, Reinøya i den nordvestlige delen av landskapsvernområdet, Lappholmen omtrent midt i landskapsvernområdet og Gammøya som ligger lengst øst i landskapsvernområdet. Benevnelsen lapp- og finn- var definert utfra levesettet til samene; finn- er som regel knyttet til kysten mens lapp- vanligvis er benyttet om reindriftssamenes steder. Det er dog ingen regel uten unntak; Lappholmen og Lapphola var for eksempel samiske rorvær i forbindelse med Lofotfisket²³.

I artikkelen «Samene og Lofotfisket i eldre tid» peker forfatteren Alf Ragnar Nielssen på den aller tidligste kilden vi har som omhandler fiskeri; Ottars beretning fra rundt 890 etter Kristi fødsel²⁴. Ottar forteller at da han reiste nordover langs kysten av Finnmark var landet ubebodd «bortsett fra fiskere og fuglefangere og jegere, og de var alle finner (samer)». En annen omtale av samiske fiskere finner vi i sagaberetningen *Historia Norvegiae* som ble nedskrevet i andre halvdel av 1100-tallet. Et lite avsnitt i sagaen forteller om samer og bumenn som er på fiskefeltet sammen. Det er antatt at det dreier seg om fiskeri i Nordland, kanskje aller helst sei eller sild: «Med det samme må jeg fortelle at når finnene (samene) og de kristne dro ut sammen for å fange stim av skjellet fisk på kroken, kunne finnene med sin krok trekke opp fra dypet nesten fulle ruser, som de hadde sett i husene til de kristne, slik at de nesten fylte båtene sine med fisk». Alf Ragnar Nielssen har gjennomgått 50 stedsnavn i Lofoten som sannsynligvis betegner samiske rorvær i eldre tid. De mest vanlige navnetypene på rorvær er Finnvik med 7 steder, Finnholmen med 5 steder, Finnhamn med 5 steder og Finneset med 4

¹⁹ Ibid: 226 – 227.

²⁰ Nielssen og Pedersen 1994: 214 – 215.

²¹ Ibid: 215.

²² Nielssen 1990: 347 – 348.

²³ Nielssen 2005: 12.

²⁴ Ibid: 5.

steder. I tillegg er følgende registrert: Finnskjeret, Finnøya, Finnteltan, Finnbåtan, Finngamneset, Finnhellaren, Finnstraumen, Finnbuholmen og Finnbyen.

Tørrfiskhandelen som vi kjenner den fra 1000-tallet etter Kristi fødsel ga opphav i et bomønster som var preget av utrorssted – rorvær; og disse ble etablert for å huse fiskerbønder fra et stort omland²⁵. Dette var sannsynligvis det vanlige bomønsteret i vår landsdel der folk drev sesongbasert kommersielt fiske. Fisket var en av mange sesongbeskjeftigelser i en variert økonomi som spant fra jakt og fangst, til jordbruk og fiske. Det egentlige fiskevær, med en mer fastboende befolkning av yrkesfiskere ser det ut til at man først får fra 1300- og 1400-tallet²⁶.

Ser vi på samiske rorvær i området ved Svellingsflaket har vi steder som Finnvika på Årstein, og Gullvika (etter det samiske guolle – fisk) og Finnvika på Store Molla²⁷. Stedsnavnet Finnøya i Svellingsflaket er særs interessant, og peker mot at her har det sannsynligvis vært et samisk rorvær.

Figur 2 Finnøyas sørlige del. Foto: Arne Håkon Thomassen.

²⁵ Bratrein 1983: 37 – 41.

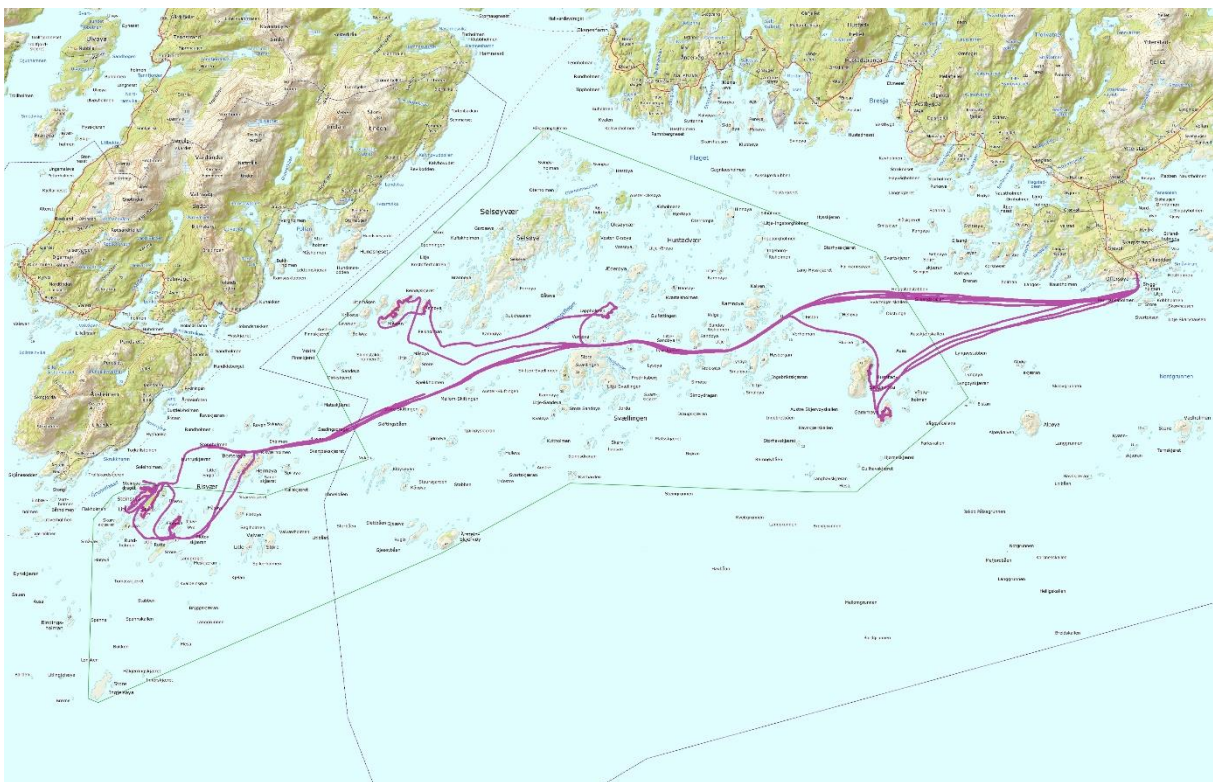
²⁶ Bratrein 1983: 39.

²⁷ Nielssen 2005: 7.

3 Feltarbeidet

Sametingets kartlegging av samiske kulturminner i Svellingsflaket landskapsvernområde fant sted i tidsrommet 30.06. -03.07.2020. Fra Sametingets side deltok Arne Håkon Thomassen og Sidsel bakke, samt båtfører Gunnar Fenes fra Offersøy feriesenter. Feltbasen var Offersøy feriesenter.

For å utfylle den arkeologiske registreringen som Nordland fylkeskommune utførte høsten 2017 valgte Sametinget i hovedsak å prioritere kartlegging av de øyer som hadde stedsnavn som pekte mot samisk tilstedeværelse og bruk; eller øyer som lå i nærheten av slike. Følgende øyer ble oppsøkt i løpet av de 4 dagene som feltarbeidet varte: Litj Steinsøya, Store Steinsøya, Finnøya, Mågen, Gammøya, Hustad-Skjervøy, Reinøya og Lappholmen. På Hustad-Skjervøy og Gammøya hadde Nordland fylkeskommune i 2017²⁸ observert flere menneskeskapte forsenkninger; og Sametinget valgte derfor å inkludere disse øyene i kartleggingen.

Figur 3 Sporlogg fra Sametingets feltarbeid. Kartillustrasjon Bjørn Berg, Sametinget. Bakgrunnskart Kartverket.

Sametingets feltarbeid ble utført ved overflaterregistrering og prøvestikking etter kulturlag/trekull med jordbor. Overflaterregistrering betyr ganske enkelt at man går over det området som skal undersøkes og ser etter synlige spor på markoverflaten. Eksempler på dette er steinene etter et ildsted, vollene etter en gamme, nedgravninger etter matgjemmer og fangstgroper eller oppbygninger av steiner som i et steingjerde eller en cillå/bogastelle/skyteskjul. Jordbor brukes for å bekrefte tilstedeværelsen av kull i et ildsted eller andre anlegg hvor organisk materiale har brent, og til å påvise kulturlag. Ved tvilstilfeller kan jordborstikking bekrefte eller avkrefte tilstedeværelsen av enkelte kulturminner.

²⁸ Rapport Nordland fylkeskommune 2017: 5.

Ved Sametingets kartlegging ble det benyttet håndholdt GPS (Garmin GPSmap 62s) for å dokumentere kulturminnets posisjon, samt ført skriftlige beskrivelser av de individuelle kulturminnene (fysiske mål). De registrerte kulturminnene er alle ført inn i den nasjonale kulturminnedatabasen Askeladden med individuelt identifikasjonsnummer (idnr). De registrerte kulturminnene er alle vedlagt denne rapporten.

Figur 4 Dokumentasjon av båtstø på Mågen. Foto Sidsel Bakke.

Det ble av tids- og ressursmessige årsaker ikke anledning til å gjennomføre en kulturminnekartlegging i kombinasjon med tilhørende intervjuer av lokale kunnskapsbærere. Samtaler med kunnskapsbærere er generelt sett en svært viktig men også tidkrevende del av et registreringsprosjekt. Samiske kulturspor er gjerne beskjedne og kortvarige grunnet det tradisjonelle næringsgrunnlaget og den kulturelle livsform samer har hatt og fortsatt har. Behovet for kunnskapstilgang til tradisjoner knyttet til kulturminner blir derfor mer innlysende. Ved revidering av forvaltningsplanen for Svellingsflaket landskapsvernområde anbefaler Sametinget derfor at det også inngår dokumentasjon av de muntlige kunnskaper og tradisjoner i bruken av Svellingsflaket. Dette for å kunne utfylle det kulturhistoriske bildet vi allerede har av Svellingsflaket.

4 Registrerte kulturminner

Følgende øyer i Svellingsflaket landskapsvernområde ble oppsøkt i løpet av de 4 dagene som feltarbeidet varte: Litj Steinsøya, Store Steinsøya, Finnøya, Mågen, Gammøya, Hustad-Skjervøy, Reinøya og Lappholmen. Som følge av Sametingets kartlegging ble det til sammen registrert 14 kulturminner. Kulturminner er normalt synlige spor etter menneskelig aktivitet/tiltak i grunnen²⁹. Et kulturminne behøver ikke å ha vært skapt eller påvirket av et menneske. Også naturformasjoner som det knytter seg et sagn, tradisjon eller en historie til, kan være et kulturminne. Slike kulturminner står særlig sterkt i samisk tradisjon og kulturhistorie³⁰.

De 14 kulturminnene som er registrert knytter seg i hovedsak til ulike former for ressursutnyttelse av øyene i Svellingsflaket landskapsvernområde. Det ble registrert kulturminner på alle øyer bortsett fra Reinøya og Lappholmen. Kulturminnene spenner fra tuft fra tidlig metalltid/bronsealder, torvuttak, båtstøer, samisk rorvær, gammetuft og ulike strukturer laget av steinoppmuringer.

Kulturminnene som er registrert er alle oppført med individuelt identifikasjonsnummer (idnr) i den nasjonale kulturminnedatabasen Askeladden. I tillegg har de ulike vernestatus.

Tre av de 14 kulturminner som er registrert er oppført i Askeladden som automatisk fredete kulturminner. Dette gjelder idnr 271213, 271237 og 271274. Kulturminneloven § 4 første ledd sier at kulturminner fra oldtid og middelalder (inntil 1537) er fredet³¹. Samiske kulturminner eldre enn 1917 er ifølge kulturminneloven § 4 annet ledd automatisk fredet³². Til et automatisk fredet kulturminne hører en minste sikringszone på 5 meter regnet fra det synlige kulturminnets ytterkant, jf. kulturminneloven § 6 annet ledd³³. Alle tiltak som er egnet til å skade, ødelegge, grave ut, flytte, forandre, tildekke, skjule eller på annen utilbørlig måte skjemme automatisk fredet kulturminne eller fremkalle fare for at dette kan skje, er forbudt. Jf. Kulturminneloven § 3 første ledd³⁴.

Av de 14 kulturminnene som er registrert er 11 oppført med uavklart vernestatus i Askeladden. Dette gjelder 271222, 271228, 271229, 271232, 271233, 271241, 271245, 271248, 271263, 271268 og 271270. Bakgrunnen for oppføring med uavklart vernestatus er at det i mange tilfeller er nødvendig med grundige undersøkelser for å avklare om et kulturminne er automatisk fredet eller ikke. Dette både med hensyn til alder og etnisitet, og for noen helt klar funksjon. Slike undersøkelser kan være både kompliserte og kostbare og kan også i seg selv innebære uheldige inngrep i kulturminnet. Kulturminner med vernestatus uavklart betyr at videre undersøkelser er nødvendige for en endelig avklaring av vernestatus.

²⁹ Holme 2001a: 31.

³⁰ Holme 2001b: 54.

³¹ Holme 2001b: 42 – 43.

³² Ibid: 43 – 55.

³³ Ibid: 64.

³⁴ Ibid: 35.

4.1 Litj Steinsøya

Litj Steinsøya ligger helt sørvest i Svellingsflaket. Den langstrakte og smale øya er orientert nordøst sørvest, og har en høyeste topp på cirka 17 meter. Flere av øyene som ligger i Svellingsflaket har vært benyttet til både jakt og fangst, til produksjon av torv for brensel, samt vært beiteøyer for sau/geit/rein. På Litj Steinsøya ble det registrert 3 torvuttak, og de er oppført med idnr 271222, 271228 og 271229. Det største torvuttaket – idnr 271222 – finner vi på nordenden av øya, og dette har en lengde øst-vest på 27 og en bredde nord-sør på 8,5 m. Det minste torvuttaket – idnr 271229 – finner vi på sørenden av øya. Dette har en lengde på nordvest-sørvest på 10 meter og en bredde på 5 meter.

Uten å måtte gjennomføre botaniske prøver for å kunne datere disse kjenner vi ikke alderen på de registrerte torvuttakene. Det er grunn til å tro at torvuttakene er eldre enn 100 år, men på grunn av uviss alder er de gitt vernestatus uavklart i den nasjonale kulturminnedatabasen Askeladden. Torvuttakene viser likevel til hvor viktig bruken av torv var som fyringsmiddel i tidligere tider, og er slik sett gode bidrag til kulturhistorien i Svellingsflaket om utnyttelsen av ressursene på de ulike øyene.

Figur 5 Torvuttak idnr 271222. Foto Arne Håkon Thomassen.

4.2 Store Steinsøya

Like øst for Litj Steinsøya finner vi den noe større Store Steinsøya. Den er langstrakt og smal og orientert nordøst-sørvest. Flere av øyene som ligger i Svellingsflaket har vært benyttet til både jakt og fangst, til produksjon av torv for brensel, samt vært beiteøyer for sau/geit/rein. På sørsiden av Store Steinsøya, på øyas høyeste punkt som ligger 29 meter over havet er det en struktur av stein. Strukturen består av 5 torso- til hodestore stein. Den kan minne om et ildsted, men intet trekull ble påvist. Det er mosevekst inntil steinene, men ikke over. Det er uvisst hva strukturen representerer; det kan være en merkestein men kan også knyttes opp til en eller annen form for rituell-kultisk aktivitet.

Strukturen er registrert i Askeladden med idnr 271233, og har vernestatus uavklart. Den er likevel interessant da den vitner om at noen mennesker på et eller annet tidspunkt har bestemt seg for å bygge en struktur på det øverste punktet av Store Steinsøya.

Figur 6 Struktur av stein idnr 271233. Foto Arne Håkon Thomassen.

Tuft fra tidlig metalltid/bronsealder

Cirka 90 meter nord-nordøst for nevnte steinstruktur ble det registrert en tuft. Tuften ligger inntil en bergrygg i vest, på vestsiden av en nord-sør gående passasje som krysser deler av øya. Tuften har en kraftig veggvoll mot sjøen i øst. I sør går bakken opp, i nord skråner terrenget svakt nedover. Høyden over havet er cirka 16 meter. Tuften er oval, nær firkantig i form med ytre mål nord-sør på 1,7 meter. Ytre mål vest-øst er 2 meter. Tuften har til dels markerte veggvoller, og største høyde veggvoll i øst er inntil 90 centimeter.

Stikk med jordbor viste et inntil 45 centimeter kompakt mørkbrunt jordlag. 5 centimeter fra bunnen og inntil 15 centimeter fra bunnen ble det påvist et løselig trekullag. Dette trekullaget er delvis blandet med det mørkbrune jordlaget. Det ble tatt en trekullprøve og denne ble sendt til Nasjonallaboratoriene for datering ved NTNU Vitenskapsmuseet. Det kalibrerte resultatet av trekullprøven (TRa-15330) viser

at tuften har en alder på mellom år 1402 og år 1268 før Kristi fødsel, i den arkeologiske perioden som omtales som tidlig metalltid/bronsealder. Tuften kan trolig knyttes til sesongopphold for jakt og fangst som vi kjenner til fra for eksempel Slettnes i Finnmark (Hesjedal 1996: 220 – 221).

Tuften er registrert med idnr 271213 i Askeladden og er et automatisk fredet kulturminne, jf. kulturminneloven § 4 første ledd bokstav a.

Figur 7 Tuft fra tidlig metalltid/bronsealder idnr 271213. Foto Arne Håkon Thomassen.

Figur 8 Tuft fra tidlig metalltid/bronsealder idnr 271213. Foto Arne Håkon Thomassen.

4.3 Finnøya

Øst for Store Steinsøya ligger Finnøya. Den er omkranset av mindre øyer og ligger godt i le for vind og vær. Flere av øyene som ligger i Svellingsflaket har vært benyttet til både jakt og fangst, til produksjon av torv for brensel, samt vært beiteøyer for sau/geit/rein.

Sørsiden av Finnøya har en flott sørvendt bukt med gode ankrings- og landingsforhold. Like ovenfor buktens strandlinje ble det registrert et kulturmiljø bestående av 3 tufter. Området hvor de 3 tuftene ligger er orientert vest-øst med en lengde på 29 meter, og nord-sør med en lengde på 13 meter. Området er sterkt overgrodd med brennesle, høymule, kvann og hundekjeks; alle indikatorer på et område som har vært sterkt kulturpåvirket. På grunn av vegetasjonen på tidspunktet for registreringen (30.06.2020) var det ikke mulig å ytterligere avgrense hver enkelt tuft, men de kan "føles» som forsenkninger i all vegetasjonen.

Kulturmiljøet med de tre tuftene har idnr 271274 i Askeladden. På bakgrunn av øynavnet og det man kjenner til fra kulturhistoriske kilder om de samiske rorværene³⁵ er kulturmiljøet på Finnøya et automatisk fredet samisk kulturmiljø jf. kulturminneloven § 4 annet ledd.

Figur 9 Samisk rorvær på Finnøya idnr 271274. Foto Arne Håkon Thomassen.

³⁵ Nielssen 2005: 11 – 12.

4.4 Mågen

Mågen ligger vest i Svellingsflaket, og er en mindre, noe langstrakt øy orientert nordøst-sørvest. Flere av øyene som ligger i Svellingsflaket har vært benyttet til både jakt og fangst, til produksjon av torv for brensel, samt vært beiteøyer for sau/geit/rein.

På nordenden av Mågen ble det registrert en liten båtstø som er orientert vest-øst. Båtstøen vises som oppmuringer av stein som danner et tydelig rektangel ned mot sjøkanten. Bredden på båtstøen nord-sør er 3 meter, lengde vest-øst er 4,5 meter. Båtstøen kan trolig knyttes opp til en eller flere av disse aktivitetene som en kjenner til har vært på flere av øyene i Svellingsflaket.

Båtstøen er registrert med idnr 271232 i Askeladden, og har vernestatus uavklart. Den er likevel et viktig vitnesbyrd om bruken av øyene i Svellingsflaket, og at denne bruken har hatt ulike aktivitetsområder. Båtstøen er i tillegg den eneste som til nå er registrert i Svellingsflaket.

Figur 10 Båtstø idnr 271232. Foto Arne Håkon Thomassen.

På sørenden av Mågen ble det registrert et torvuttak med idnr 271245 i Askeladden. Torvuttaket er orientert nord-sør og er lett synlig på en lyng- og gresskledd flate mellom to berg. Torvuttaket måler nord-sør 37 meter og øst-vest 7 meter.

Uten å måtte gjennomføre botaniske prøver for å kunne datere disse kjenner vi ikke alderen på det registrerte torvuttaket. Det er grunn til å tro at torvuttaket er eldre enn 100 år, men på grunn av uviss alder er det gitt vernestatus uavklart i Askeladden. Torvuttaket viser likevel til hvor viktig bruken av torv var som fyringsmiddel i tidligere tider, og er et godt bidrag til kulturhistorien i Svellingsflaket om utnyttelsen av ressursene på de ulike øyene.

Figur 11 Torvuttak idnr 271245. Foto Arne Håkon Thomassen.

4.5 Husstad-Skjervøy

Husstad-Skjervøy er en av de større øyene i Svellingsflaket landskapsvernområde og ligger helt øst i verneområdet. Øya er orientert omtrent nord-sør. Den østlige passasjen av Svellingsleia går like nord for Husstad-Skjervøy. Det er en lokal tradisjon om at vikinghøvdingen Tore Hund (ca. 990-1030 etter Kristi fødsel) skal ha gravd ned en skatt på øya, og at han skal ha fått de underjordiske til å passe skatten. Lokalt er det mange muntlige fortellinger som beskriver hvordan flere iherdig har forsøkt å finne og grave etter skatten. Skatten har imidlertid aldri blitt funnet.

På øst-siden av Husstad-Skjervøy, lengst i nord, ble det registrert en stor grop med idnr 271270 i Askeladden. Gropen, nærmest et krater, ligger i et markant rullesteinsbelte. Gropen/krateret består av hode- til torsostore stein i bunnen og på sidene. Gropen/krateret har uregelmessig form og måler nord-sør 3 meter, og øst-vest 3,8 meter. Største innvendige dybde er 1,9 meter. Flott utsikt mot nord. Det er høyst usikkert hvilken funksjon denne gropen/krateret har hatt; men den er klart menneskeskapt. Kanskje er det nettopp et spor etter den utbredte skattejakten som den lokale tradisjonen forteller om; eller er det sågar Tore Hunds skatt som ligger her?

Gropen/krateret er gitt vernestatus uavklart i Askeladden. Gropen/krateret kan likevel sees på som et viktig bidrag til den lokale tradisjonen om Tore Hunds skatt og jakten på denne.

Figur 12 Grop/krater idnr 271270. Foto Arne Håkon Thomassen.

Sør for denne gropen/krateret ble det registrert et mulig cillá/bogastelle/skyteskjul med idnr 271268 i Askeladden. Den er en steinstruktur med nær rektangulær form, orientert nord-sør og ligger på en gresskledt flate i rullesteinsbelte, og inntil en bratt bergvegg i vest. Lengde nord-sør (ytre mål) er 2,3 meter og bredde vest-øst (ytre mål) er 1,4 meter. Største dybde er inntil 1 meter. Tydelig oppmurt hode- til torsostore stein i sør og nord, mindre tydelig steinkant i øst. Muntlige kilder kan fortelle at det på flere av øyene i Svellingsflaket ble utøvet jakt og fangst så trolig kan man knytte denne steinstrukturen til denne aktiviteten.

Steinstrukturen er gitt vernestatus uavklart i Askeladden. Steinstrukturen kan likevel sees på som et viktig bidrag til utnyttelsen av jakt- og fangstressursene i historisk tid som har vært på øyene i Svellingsflaket.

Figur 13 Steinstruktur idnr 271268. Foto Arne Håkon Thomassen.

Figur 14 Steinstruktur idnr 271268. Foto Arne Håkon Thomassen.

Cirka 50 meter lengre sør, mot en bukt med rullesteinsfjære, ble det registrert et mulig cillá/bogastelle/skyteskjul med idnr 271263 i Askeladden. Den er en steinstruktur med oval form, orientert nord-sør med vestsiden mot berg og østsiden mot sjøen. Strukturen ligger i et rullesteinsbelte fra sjøen i øst og berg i vest. Strukturen har en lengde nord-sør (ytre mål) på 1,9 meter og en lengde øst-vest (ytre mål) på 2 meter. Største dybde er cirka 1,5 meter. Tydelig oppmurt av hode- til torsostore stein. Muntlige kilder kan fortelle at det på flere av øyene i Svellingsflaket ble utøvet jakt og fangst så trolig kan man knytte denne steinstrukturen til denne aktiviteten.

Steinstrukturen er gitt vernestatus uavklart i Askeladden. Steinstrukturen kan likevel sees på som et viktig bidrag til kulturhistorien som omhandler utnyttelsen av jakt- og fangstressursene i historisk tid som var på øyene i Svellingsflaket.

Figur 15 Steinstruktur idnr 271263. Foto Arne Håkon Thomassen.

4.6 Gammøya

Gammøya er en av de større øyene i Svellingsflaket landskapsvernområde og ligger helt øst i verneområdet. Øya er orientert omtrent nord-sør. Den østlige passasjen av Svellingsleia går like øst for Gammøya.

Nordland fylkeskommune observerte i 2017 en sannsynlig menneskeskapt forsenkning i ura på Gammøya³⁶. Ura danner et rullesteinsbelte som går i vest-østlig retning tvers over midtdelen av Gammøya. Denne menneskeskapte forsenkningen er i fylkeskommunens rapport beskrevet som sannsynligvis fra etter reformatorisk/nyere tid, og med ukjent funksjon. Ved Sametingets kartlegging av Gammøya ble denne forsenkningen registrert med idnr 271248 i Askeladden. Det er en oval steinsetning med inntil 7 torso- til hodestore stein som danner en oval forsenkning, orientert nord-sør.

Muntlige kilder kan fortelle at det på flere av øyene i Svellingsflaket ble utøvet jakt og fangst så trolig kan man knytte denne steinstrukturen til denne aktiviteten. Strukturen kan minne om en cillá/bogastelle/skyteskjul, men den mangler et tydelig brystvern.

³⁶ Rapport Nordland fylkeskommune 2017: 5.

Steinstrukturen er gitt vernestatus uavklart i Askeladden. Steinstrukturen kan likevel sees på som et viktig bidrag til kulturhistorien som omhandler utnyttelsen av jakt- og fangstressursene i historisk tid som var på øyene i Svellingsflaket.

Figur 16 Steinsetning idnr 271248. Foto Arne Håkon Thomassen.

Figur 17 Steinsetning idnr 271248. Foto Arne Håkon Thomassen.

På østsiden av Gammøyas nordligste del ble det av Sametinget registrert et torvuttak med idnr 271241 i Askeladden. Torvuttaket har tydelig rektangulær form, og måler øst-vest 9 meter og nord-sør 8 meter. Cirka høyde over havet er 8 meter.

Uten å måtte gjennomføre botaniske prøver for å kunne datere disse kjenner vi ikke alderen på det registrerte torvuttaket. Det er grunn til å tro at torvuttaket er eldre enn 100 år, men på grunn av uviss alder er det gitt vernestatus uavklart i Askeladden. Torvuttaket viser likevel til hvor viktig bruken av torv var som blant annet fyringsmiddel i tidligere tider, og er et godt bidrag til kulturhistorien i Svellingsflaket om utnyttelsen av ressursene på de ulike øyene.

Figur 18 Torvuttak idnr 271241. Foto Arne Håkon Thomassen.

På Gammøyas sørlige del ble det av Sametinget registrert en oval hustuft med idnr 271237 i Askeladden. Mulig inngang i sør-øst. Indre flate av hustuften måler sørøst-nordvest 1,6 meter. Bredde indre flate 1,2 meter. Cirka høyde over havet er 4 meter. Stikk med jordbor påviste intet trekull, for øvrig lite kulturlag ellers. Hustuften, som er svært lik en gammetuft³⁷, ligger på en gresskledd flate omkranset av rullestein. Flott utsikt mot nord og sør. Hustuften viser til samisk bruk av Gammøya, og kan trolig knyttes opp til jakt og fangst, eller sesongbasert fiske.

³⁷ Vorren 1982: 59 – 68.

Hustuften har idnr 271237 i Askeladden. På bakgrunn av øynavnet og det man kjenner til fra kulturhistoriske kilder om samisk jakt og fangst samt kildene som forteller om de samiske rorværene er hustuften på Gammøya å betrakte som et automatisk fredet samisk kulturminne jf. kulturminneloven § 4 annet ledd.

Figur 19 Hustuft/gammetuft idnr 271237. Foto Arne Håkon Thomassen.

Figur 20 Hustuft/gammetuft idnr 271237. Foto Arne Håkon Thomassen.

5 Vurdering

I forskriften om Svellingsflaket landskapsvernområde § 2 heter det om formålet med vernet at en skal bevare et egenartet natur- og kulturlandskapsområde, og sikre de zoologiske, botaniske, geologiske og kulturhistoriske element som er med på å gi området dets særpreg. Kulturhistorien og kulturlandskapet har altså en sentral plass i forskriften. De kulturminnene som er registrert vitner om stor tidsdybde og variasjon, og vil gi ny kunnskap om øyene og bruken av naturen, samt kunne føre til en styrket bevissthet om atferd og bruk av området i dag.

Sametinget vil presisere at kartleggingen ikke er å anse som § 9 undersøkelser etter kulturminnelovens bestemmelser. Dette betyr at ingen av de øyer som er befart i forbindelse med angitte prosjekt er endelig avklart i forhold til automatisk fredete samiske kulturminner. Registreringene som er foretatt har vært del av en kartlegging av kulturminner og kulturmiljøer i utvalgte deler av landskapsvernområdet. Alle nye tiltak som planlegges i Svellingsflaket landskapsvernområde skal derfor på ordinær måte sendes kulturminnemyndighetene, med Sametinget og Nordland fylkeskommune, for uttalelse før tiltak eventuelt kan finne sted.

Som landskapsvernområde ligger det allerede flere begrensninger på bruken av Svellingsflaket. Kulturminnene som er registrert her er undersøkt spesielt med tanke på hvordan disse blir og kan bli påvirket av aktivitet i området og eventuelle anlegg som er satt opp.

De registrerte kulturminnene er i liten grad utsatt for slitasje og skader, og etter Sametingets vurdering vil det ikke være påkrevet med større tiltak i denne forbindelse. Vi ser imidlertid verdien av at det i noen grad kan foretas skilting av kulturminner/kulturmiljø da informasjon om slike både kan virke informativt og kan virke preventivt for å hindre skade og slitasje. Formidling av Svellingsflaket samiske kulturhistorie med samiske kulturminner og kulturmiljø anser Sametinget som svært positivt; dette kan skje for eksempel ved oppsett av informasjonsskilt. Informasjon om samisk kulturhistorie og samiske kulturminner og –miljø bør for øvrig også skje i hefteform og på aktuelle nettsider. Sametinget, som rette forvaltningsmyndighet for automatisk fredete samiske kulturminner må i alle tilfeller kontaktes før formidlingstiltak gjennomføres, jf. kulturminnelovens § 11 første ledd bokstav a.

Sametinget har tidligere i forbindelse med forvaltningsplaner for henholdsvis Møysalen nasjonalpark og Rago nasjonalpark stilt seg positiv til at oppsyn med kulturminner i de respektive nasjonalparkene og oversikt over deres tilstand er en spesiell aktuell oppgave for Statens Naturoppsyn (SNO).

I forbindelse med Svellingsflaket landskapsvernområde vil Sametinget anbefale at det for det særskilt verdifulle kulturmiljøet som rorværet på Finnøya representerer igangsettes overvåking og fotodokumentasjon for å registrere og rapportere eventuelle uønskede endringer av tilstand. Sametinget imøteser et nærmere formalisert samarbeid med Møysalen nasjonalparkstyre om dette. Det vil i denne forbindelse være sterkt ønskelig at kulturmiljøet på Finnøya oppsøkes pånytt ved et tidspunkt hvor vegetasjonen er minimal slik at man nøyaktig kan måle opp hver enkelt av de tre tufter som er her.

6 Litteratur

Bratrein, Håvard Dahl 1983. *Storfiske og fiskehandel i Nord-Norge i middelalderen*. I Ottar nr. 145. Universitetet i Tromsø.

Fjordholm, Vivian 1987. *Lødingen, Tjeldsund og Tysfjords historie. Gårds- og slektshistorie for Lødingen - Bind 1*. Lødingen.

Hesjedal, A. m.fl. 1996. *Arkeologi på Slettnes. Dokumentasjon av 11.000 års bosetning*. Tromsø museums skrifter XXVI.

Holberg, Eirin og Røskaff, Merete 2015. *Håløygriket – Nordlands historie 1. Før 1600*. Fagbokforlaget.

Holme, Jørn (red.) 2001a. *Kulturminnevern. Lov/Forvaltning/Håndhevelse – Bind 1*. Økokrim.

Holme, Jørn (red.) 2001b. *Kulturminnevern. Lov/Forvaltning/Håndhevelse – Bind 2*. Økokrim.

Narmo, Lars Erik 2006. *Germansk bosetting og samisk fangstmark*. Bårjås.

Nielssen, Alf Ragnar 1990. *Lødingen, Tjeldsund og Tysfjords historie - Fra steinalderen til 1700-tallet*. Lødingen, Tjeldsund og Tysfjord kommuner.

Nielssen, Alf Ragnar og Pedersen, Hilgunn 1994. *Lødingen, Tjeldsund og Tysfjords historie - Fra vidstrakt prestegjeld til storkommune*. Lødingen, Tjeldsund og Tysfjord kommuner.

Nielssen, Alf Ragnar 2005. *Samene og Lofotfisket i eldre tid*. Bårjås.

Sandved, Arthur O. 1995. *Ottars beretning*. I Ottar nr. 208. Universitetet i Tromsø.

Skandfer, Marianne 1996. *Coarverbasttet - Samiske hornskjeer fra middelalder til moderne tid*. Hovedfagsoppgave i arkeologi. Universitetet i Tromsø.

Thomassen, Arne Håkon 2008. *Lofast og Husjordøya*. I Årbok for Lødingen 2007/08. Lødingen lokalhistorielag.

Vorren, Ørnulv 1982. *Kystsamenes husformer*. I Ottar nr. 137. Universitetet i Tromsø.